

тања како је владајућа партија видела и доживљавала спорт, а како су се њене идеје и планови сударали са реалношћу на терену.

Бојан СИМИЋ

Milan Subotić. *Napred, u prošlost. Studije o politici istorije u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji*. Beograd: Fabrika knjiga, Peščanik, 2019, 306.

Током претходних неколико деценија у европским друштвима уочљив је својеврсни *memory boom* који је Јерн Ризен (Jörn Rüsen), један од водећих савремених теоретичара историографије, означио као „повратак и освету историје у 21. веку“. Додатно подстакнута револуцијом у комуникацијама и преласком из „Гутенбергове“ у „дигиталну галаксију“, ова експанзија интересовања за различите аспекте прошлости у јавном дискурсу савремених друштава непосредно је повезана са тзв. политикама идентитета које у прошлости траже легимитацију за своје циљеве. С тим у вези, све већи значај добијају појмови попут политике сећања, политике прошлости и политике историје. Изворно настао у расправама око питања јединствености Холокауста, вођеним средином 80-их година 20. века у Западној Немачкој, а које су се, заправо, односиле на кључно питање саморазумевања тадашњих „западних Немаца“, појам „политика историје“ је, у међувремену, постао широко одомаћен у англоамеричкој друштвеној теорији да би потом стекао и глобално признање.

О појединим сегментима овог питања говори књига *Napred, u prošlost* посвећена политици историје у три посткомунистичке источноевропске земље – Пољској, Украјини и Русији. Имајући у виду да је њен аутор Милан Суботић (р. 1956), она представља логични наставак његовог интересовања за руску и уопште источноевропску тематику. По основном образовању филозоф, Суботић се током претходних неколико деценија јасно профилисао као несумњиво најбољи познавалац – у српском културном кругу иначе слабо познатог и највећим делом неистраженог – наслеђа руске политичке и друштвене мисли. Наиме, чак и летимичан увид у наслове најважнијих Суботићевих монографских радова потврђује исправност овог суда: након студије *Срицање слободе* посвећене „почецима либералне политичке мисли у Србији XIX века“ (1992), он је своја научна интересовања првенствено (али не и искључиво) усредредио на главне токове руске друштвене мисли од почетка 19. века до савремених дана. Управо су овој теми посвећене његове књиге: *Тумачи руске идеје. Студије о руским мислиоцима* (2001), *Пут Русије: евроазијско становиште* (2004), *Солжењицин: анђеоло историје* (2007), *Руске теме: месијанство, интелигенција, нација* (2013), као и две приређене хрестоматије текстова: *Будућност совјетске прошлости* (2009), која пружа увид у различите интерпетације историје

СССР-а у савременој англоамеричкој историографији, те зборник под називом *Друга Русија: критичка мисао у савременој Русији* (2015), у коме су представљени аутори који са леволибералних позиција критикују „путинизам“ као облик политичког система у савременој Русији.

Приступајући истраживању политике историје, Суботић овај појам не дефинише као целину опхођења политичких чинилаца према историји, већ, на нешто ужи начин, њиме означава првенствено „(зло)употребу историје као средства за одржање или стицање политичке власти, за њену легитимизацију, као и за политичку мобилизацију становништва“ (стр. 12). Схваћена у овом смислу, политика историје је, како Суботић са правом истиче, „саставни део и важно средство 'политике идентитета“ (13). Следећи ово „минимално одређење“, он је своје дело структурирао унутар три тематске целине у којима је анализирао „политику историје“ у Пољској, Украјини и Русији. Прву целину, под називом Пољска: тешки терет прошлости (19–89), Суботић је у потпуности посветио „тумачењу пољско-јеврејских односа Јана Томаша Гроса“ (Jan Tomasz Gross), изузетно угледног америчког историчара и социолога пољског порекла и професора на Универзитету у Принстону чије је дело, дословце, посве непознато у српском културном кругу. Тежиште своје анализе Суботић је усмерио на тезе које је Грос изнео у својим кључним књигама о историји Пољске у Другом светском рату. У књизи о „пољском друштву под немачком окупацијом“, Грос је дошао до ширих увида о природи нацистичког, односно совјетског тоталитаризма, при чему је његов главни закључак да је немачка окупација, на привидно парадоксалан начин, заправо допринела демократизацији пољског друштва будући да су „под тежином немачког терора нестале разлике које су биле последица класе, статуса и моћи“ (31). Међутим, неупоредиво контроверзнија била је Гросова књига објављена 2000. под називом *Суседи: историја уништења јеврејског градића*. Анализирајући догађај из лета 1941. у градићу Једвабне, у коме су Пољаци поубијали своје јеврејске суседе, Грос је проблематизовао пољско-јеврејске односе у Другом светском рату и учешће Пољака у Холокаусту. Наиме, насупротив ранијим оценама пољске историографије, која је овај злочин приписивала нацистичком окупатору, Грос је неспорно утврдио да немачке окупационе снаге нису учествовале у убијању локалног јеврејског становништва, већ да су то „својом слободном вољом“ учинили њихови пољски суграђани. Он је, наиме, указао на дубоко укоренење антисемитизам у пољском друштву, који је – у тренутку нормализације насиља која је наступила прво са совјетском а затим са нацистичком окупацијом и сломом законских и друштвених норми – омогућио погром над јеврејским становништвом. При томе је од нарочитог значаја његов увид да је управо дуготрајни процес дехуманизације Јевреја у свести њихових пољских суграђана представљао онај пресудни чинилац који је омогућио „њихово измештање из 'моралног контекста“ и прећутну сагласност са нацистичким циљевима тзв. „konaчног решења“ (71–72). На тај начин је истовремено деконструисао не само представу о пријатељским пољско-јеврејским односима већ је указао и на потиснуту чињеницу о Пољацима као добровољним

учесницима у Холокаусту. Грос је својим делом покренуо огорчену јавну полемику о раније табу-питањима пољског антисемитизма и одговорности Пољака за масовно истребљење Јевреја у Другом светском рату, дакле, о питањима која су заседала у саму срж пољског националног саморазумевања. На тај начин је умногоме оспорио доминантну приповест која је Пољску и Пољаке искључиво приказивала као жртве два тоталитаризма – нацистичког и комунистичког. Грос је својим радовима подстакао, како истиче Суботић, формулисање савремене службене „политике историје“ у Пољској која је прогласила кривичним делом да се пољском народу приписује „учешће, организовање или одговорност за комунистичке или нацистичке злочине“, прописавши затворску казну у трајању до три године (23). Имајући у виду ову чињеницу, несумњиво је да пријем Гросовог дела у Пољској сведочи о неспремности пољског друштва да се суочи са тамним страницама власти прошлости, у првом реду са (са)учествовањем у реализацији Холокауста у источној Европи, као и о својеврсном наставку „рата сећања“ унутар подељеног пољског друштва чији поједини сегменти свој идентитет граде на порицању односно на прихватању Гросових закључака – у првом случају реч је о владајућем десничарско-конзервативном *mainstream*-у а у другом о различитим либералним и леволибералним политичким групацијама.

У другој целини, посвећеној политици историје у посткомунистичкој Украјини (91–192), аутор полази од суда да је реч о тзв. „расцепљеној земљи“ тј. о држави која не успева да успостави минимални друштвени договор о функционисању демократског поретка нити о пожељним правцима будућег развоја (94). Од нарочитог значаја јесте да се независна Украјина суочила са два комплекса проблема везаних за успостављање демократске државе и изградњу украјинске нације. Управо у односу на друго питање, историја, односно „измишљање традиције“ имало је кључну улогу у стварању нових великих националних приповести које је требало да осмисле украјински национални идентитет и подаре му историјску легитимацију. Међутим, остварење овог циља било је (а и даље јесте као што то потврђују дешавања током последњих година) веома отежано тесним међусобним преплитањем руске и украјинске историје и културе те чињеницом да велика већина становника Украјине представља „аморфни етнички супстрат“ (115) који се није конституисао у засебну културно-политичку нацију. Одатле Суботић, следећи теоријски модел који је развио амерички социолог Роџерс Брубекер (Rodgers Brubaker), савремену Украјину посматра као „национализујућу државу“ која настоји да, независно од етничке припадности, изврши национализацију тј. „украјинизацију“ свога становништва и да изгради хомогену украјинску нацију. Будући да у том процесу, као што је то својевремено истицао Ерик Хобсбаум, прошлост тј. историјске традиције имају суштинску улогу, „политика историје“ у непосредној је вези са настојањима да се успостави украјинска нација. Једну од кључних упоришних тачака у процесу стварања заједничког историјског сећања као основе украјинског идентитета представља национална самовиктимизација у којој средишње место заузима Холодомор тј. масовно умирање украјинских

сељака од глади узроковане политиком совјетских власти почетком 30-их година 20. века. Упркос постојању различитих историографских тумачења масовног изгладњивања украјинског становништа (која се крећу у распону од свесне намере совјетског руководства да физичким уништењем заустави процес стварања независне украјинске националне државе до тога да је масовни помор сељака представљао неопходну цену за убрзану индустријализацију Совјетског Савеза), Холодомор је украјинска Рада (народна скупштина) прогласила 2006. године за геноцид над украјинским народом. Стога се из перспективе владајућих украјинских политичких елита Холодомор по својим циљевима и размерама страдања може поредити једино са Холокаустом. Друга темељна украјинска национална приповест заснована је на миту о националистичком покрету Степана Бандере (1909–1959). Идеолошки близак фашизму и тежећи успостављању независне украјинске државе, Бандерин покрет је током Другог светског рата сарађивао са немачким окупатором, борио се против Црвене армије и учествовао у масовним убиствима пољског и јеврејског становништва. Потиснут из официјелне културе сећања током комунистичког раздобља, Бандерин покрет је након пропасти комунизма и проглашења независне Украјине постао основа за стварање мита о томе да је он заправо представљао „национално-ослободилачки покрет“. Свесно пренебрегавајући неоспорни фашистички карактер овог покрета, у стварању његовог култа предњачиле су украјинске националистичке организације радикално десничарског усмерења које, поред изразите русофобије, одликује и крањи евроскептицизам и критика „либерално-космополитске Европе која угрожава националну самобитност Украјине“ (172).

У трећој целини посвећеној политици историје у савременој Русији (193–306) Суботић се усредредио на три кључна питања – на однос службене политике сећања према Октобарској револуцији, затим на феномен „измишљања традиције“ у виду новоуспостављених пракси као што су „Георгијевска лента“ и „Бесмртни пук“ те на концепцију тзв. „руског света“. У односу на прво питање, Суботић истиче да стогодишњица Октобарске револуције, која је представљала „утемељујући мит“ глобалног комунистичког покрета у 20. веку, готово да ни на који начин није обележена у Русији 2017. године. Разлоге „ћутања“ о револуцији Суботић проналази у чињеници да посткомунистичка Русија свој легимитет темељи управо на одбацавању совјетске прошлости а са њоме и наслеђа „дрвеног Октобра“. Формулисана за време мандата председника Бориса Јељцина (1991–1999), ова политика историје настављена је и за време његовог наследника, актуелног председника Владимира Путина. Као саставни део шире стратегије политичког и економског снажења Русије након раздобља транзиције под Јељцином, Путин у континуитету наглашава првенствено интегративну улогу историје у циљу снажења друштвене кохезије и националне хомогенизације. Уочавајући да Путинова политика историје почива на три носећа стуба који чине идеја националног јединства, снажне државе и друштвене стабилности, Суботић истиче да у владајућој великој историјској при-

повести кључна улога припада Великом отаџбинском рату. Управо овај догађај јесте од кључне важности и „има статус 'утемељујећег мита' нове Русије“ (218). У склопу руске официјелне политике историје ваља разумети и својеврсно измишљање традиција – распрострањен феномен, који по суду Ерика Хобсбаума означава успостављање пракси за које се чини да су старе али су заправо новијег порекла – као што су истицање „Георгијевске ленте“ (први пут забележено 2005) те шетња „Бесмртног пука“ (одржана први пут 2012. године) које Суботић сагледава првенствено као непосредне симболичке и ритуалне изразе новог односа према совјетској прошлости. Коначно, анализирајући концепт тзв. „руског света“ Суботић истиче да он представља једну врсту идеологије руског „посебног пута“ коју је, као легимитацију своје власти, инаугурисао председник Путин а чији су конститутивни елементи патриотизам, друштвена солидарност, државотворност и придавање нарочите важности држави као нужном чиниоцу који обезбеђује историјско трајање. Одатле, представљајући једну врсту „кровног концепта“ и настојећи да трансцендира постојеће државне и политичке границе, „руски свет“ означава првенствено заједницу утемељену на есенцијализованим вредностима руске историје и културе, која се, као таква, разликује од других културно-историјских заједница.

Указујући лапидарно на носеће мотиве у овој, иначе садржајима ванредно богатој књизи, чини се да је могуће указати на оно што је, и поред свих разлика, заједничко за политике прошлости у трима источноевропским државама које су предмет Суботићеве анализе. У првом реду, попут свих посткомунистичких друштава, у Пољској, Украјини и Русији наступило је одбацивање националних, историјских метанарација (великих приповести) из времена комунизма и њихова замена новим метанарацијама у којима превредновање и широко распрострањена ревизија ранијих тумачења представљају опште место. Управо на ову чињеницу скреће пажњу и Суботић оцењујући да је након слома комунистичке „утопије на власти“ у посткомунистичким друштвима на место некадашње „светле будућности“ коју је пропагирао (комунистички) „стари режим“, ступила историја. Одатле је и поновно откривање „праве“ националне историје свуда „представљало задатак од суштинског значаја“ (97–98). Процес ренационализације историје био је додатно олакшан чињеницом да су све источноевропске историографије и током комунистичког раздобља сачувале своје снажно национално усмерење. Заогрнуте у марксистичку фразеологију и негујући, као што се накнадно показало, површни, комунистички интернационализам, оне су, по правилу, стварале велике историјске националне приповести чију је окосницу представљала борба „потлачених маса“ не само за класно већ и за национално ослобођење. Друга заједничка одлика у политици историје ових друштава јесте да се она, у потрази за упоришним тачкама свога колективног идентитета, по правилу враћају на преткомунистичке традиције националне историје. Имајући на уму ову чињеницу, Суботић истиче да „њихове политичке елите своју идеолошку инспирацију“ првенствено проналазе „у међуратној епохи 'националног сувере-

нитета“ а не у достигнућима оствареним током комунистичког раздобља. Напротив, однос посткомунистичких елита према властитом искуству са комунистичким друштвеним експериментом умногоме наликује на однос Франсоа Фиреа (François Furet) према Француској револуцији, коју је он разумевао првенствено као „исклизнуће“ (dérapages) из иначе „нормалног“ тока француске историје. Треће, на место некада монолитног виђења прошлости сада је ступила изразита плуралност различитих и често међусобно супротстављених историјских приповести. Напослетку, у новим владајућим, националним, историјским метанарацијама средишње место припада осуди и екстернализовању комунизма као туђинске идеологије и представљању сопствене нације као жртве комунистичког тоталитаризма.

Засвођујући осврт на књигу Милана Суботића, сматрамо да је од значаја указати на још неколико чињеница. Прво, иако би се Суботићев приступ могао сврстати у традицију историје идеја, сматрамо ипак да је примереније рећи да је ту реч о синтези историје политичких идеја, историје појмова (Begriffsgeschichte) и историје дискурса или, једноставније, о једном особеном виду интелектуалне историје, чији је Суботић један од свега неколицине представника у српској хуманистици. Захваљујући томе он је пружио изнијансирану анализу употребе и злоупотребе прошлости у трима источноевропским земљама – које су му послужиле као својеврсне студије случаја – и емпијски документовао зависност историографских тумачења од констелације политичке моћи и владајућих идеологија и показао изузетно важну улогу коју прошлост има у тзв. политикама идентитета. Иако на светским језицима постоји дословце непрегледна литература о овим питањима, она у радовима домаћих истраживача једва да су до сада била дотицана. Друго, захваљујући своје изванредном познавању друштвене теорије и главних токова савременог историјског мишљења, Суботић је изградио особено теоријско-методолошко становиште које одликују интердисциплинарност те изразита акрибичност и ерудиција – особине које постају све ређе с обзиром на преовлађујући ток квантификације резултата научних истраживања, која подстиче хиперпродукцију површних и неоригиналних радова. У том смислу, будући да ширином својих знања и дубином интелектуалних увида Суботићево дело представља својеврсни контрапункт преовлађујућем академском *mainstream*-у, сматрамо да оно представља пожељан модел млађим генерацијама истраживача које тек ступају у свет науке. Напослетку, ваља рећи још и то да, написана бриљантним стилем, Суботићева књига плени богатством садржаја, али и да, уједно, поједини његови закључци с разлогом онеспокојавају. У том смислу карактеристичан је његов суд да из перспективе грађана бивше Југославије који „из својих ‘ратова сећања’ нису ни излазили, ‘случај Једвабне’ не даје повод за велики оптимизам“ (83). С тим на уму, треба читати ову књигу.

Михаел АНТОЛОВИЋ